

BARTOSZ SKAWIŃSKI*

Synodalność – prawo i obowiązki wszystkich wiernych

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r.¹ w kan. 212 § 3 wprowadza najważniejsze zasady dialogu w Kościele. Jednocześnie wskazuje na obowiązek ujawnienia swojego zdania dotyczącego dobra Kościoła. Niniejszy artykuł stanowi próbę odpowiedzi na pytanie, czy przepis ten można zastosować do synodalności? Czy wzięcie udziału w procesie synodalnym może być obowiązkiem katolika i czy istnieją inne kanony związane synodalnością, które mogłyby być podstawą do zobligowania wiernych do wyjawienia poglądów?

Celem udzielenia odpowiedzi na powyższe pytania artykuł jest podzielony na cztery części. W pierwszej są omówione pokrótce prawa i obowiązki wszystkich wiernych. W drugim punkcie ma miejsce charakterystyka pojęcia synodalności. Trzecia część jest poświęcona analizie kan. 212 § 3 KPK, ze szczególnym uwzględnieniem obowiązku ujawnienia swojego zdania dotyczącego dobra Kościoła. W czwartej części są zaprezentowane inne kanony, które mają związek z omawianym zagadnieniem.

Analiza została ograniczona do prawa Kościoła łacińskiego i do zagadnień związanych z synodalnością w ramach Kościoła partykularnego na przykładzie diecezji *in genere*. Zaprezentowane są tylko te kolegia², w których mogą brać udział wszyscy katolicy, duchowni i świeccy³.

* ks. Bartosz Skawiński – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6940-6525>; e-mail: bartek.skawinski@gmail.com

¹ Por. *Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*, https://episkopat.pl/wp-content/uploads/2015/11/Kodeks-Prawa-Kanonicznego_t%C5%82umaczenie_przyj%C4%99te-przez-KEP-na-stronie-KEP_17.08.2023-1.pdf (dostęp: 27.10.2023), zwany dalej: KPK.

² Pojęcie „kolegiów” będzie tu używane na oznaczenie dowolnego zespołu osób, niezależnie od jego składu czy urzędowej nazwy, a nie w rozumieniu kan. 115 § 2 KPK.

³ Por. kan. 207 § 1 KPK.

1. Prawa i obowiązki wszystkich wiernych

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 r. rozpoczyna opisywanie Kościoła – Ludu Bożego od określenia praw i obowiązków, które mają wszyscy wierni, czyli wszyscy ochrzczeni w Kościele katolickim lub do niego przyjęci po chrzcie w innej wspólnotcie⁴. Taki układ drugiej księgi KPK wyraźnie wskazuje na to, że centralnym podmiotem życia chrześcijańskiego są wszyscy wierni⁵, zaś ontologiczną podstawą istnienia wspomnianych praw i obowiązków jest naturalna i nadprzyrodzona godność osoby ludzkiej oraz powołanie człowieka do udziału w misji Kościoła⁶. Z punktu widzenia prowadzonej analizy, ważniejsze jest uczestnictwo w misji całej wspólnoty. Pokazuje to bowiem, że od strony ontologicznej, a więc od strony bycia częścią Kościoła, każdy katolik jest wpisany w to, co czyni Kościół. Nie może zatem wierny obrać drogi niezależnej od aktualnych działań wspólnoty. Rzecz jasna, każdy będzie wносił swój własny wkład w życie Kościoła⁷, ale nikt nie jest z tego zwolniony. Tym samym wspólnota może wymagać od wszystkich lub poszczególnych wiernych takiego zachowania, które będzie przyczyniać się do realizacji jej działań. Działania te należy rozumieć szeroko, nie tylko same czyny⁸, ale też wymianę poglądów⁹. Oznacza to, że wśród powyższych praw i obowiązków znajdują się takie, w które mogą odnosić się do tematu prowadzonej analizy.

Ogłoszenie w KPK omawianych praw i obowiązków ma też na celu zapewnienie im ochrony w społeczności, jaką jest Kościół¹⁰. Z jednej strony można w tym widzieć ochronę praw poszczególnych wiernych. Z drugiej jednak strony jest to ochrona praw całej wspólnoty, których korelatem są obowiązki poszczególnych chrześcijan. Tym samym Kościół może, dla zapewnienia ochrony czy spójności działania całej wspólnoty, wymagać określonych postaw od swoich członków. Jak pisze J. Krukowski: „Uznanie tych praw nie służy tylko zapewnieniu interesów jednostkowych (indywidualnych), ale również zadośćuczynieniu interesów kolektywnych, które – jako przedmiot ochro-

⁴ Por. kan. 11 KPK.

⁵ Por. *Il Codice di diritto canonico, commento giuridico-pastorale*, t. 1, red. L. Chiappetta, Bologna 2011, s. 271.

⁶ Por. J. Krukowski, *Księga II Lud Boży*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. II/1, *Księga II Lud Boży*, red. J. Krukowski, Poznań 2005, s. 23; G. Dalla Torre, *Commento al Libro II*, w: *Commento al Codice di Diritto Canonico*, red. P.V. Pinto, Città del Vaticano 2001, s.111.

⁷ Można tu przywołać choćby obowiązek przyczyniania się do wzrostu świętości Kościoła (kan. 210 KPK), czy prawo podążania własną drogą życia duchowego (kan. 214 KPK).

⁸ Tytułem przykładu można wskazać na konieczność zachowania w każdym działaniu wspólnoty z Kościołem (kan. 209 § 1 KPK), wypełniania tego, co święci pasterze wyjaśniają jako nauczyciele wiary (kan. 212 § 1 KPK), czy obowiązek brania pod uwagę dobra wspólnego przy realizacji swoich praw (kan. 223 § 1 KPK).

⁹ Jako przykłady można wymienić zawarty w kan. 211 KPK obowiązek powszechnego rozszerzania orędzia zbawienia, czy poszanowania dobrego imienia innych ludzi, co *a contrario* wynika z prawa do dobrego imienia (kan. 220 KPK).

¹⁰ Por. J. Krukowski, *Księga II Lud Boży*, dz. cyt., s. 23.

ny prawnej – są ze sobą ściśle związane”¹¹. Innymi słowy, uznanie praw wiernych, nawet bardzo istotnych, jednocześnie zmierza do zaspokojenia interesów zbiorowych, które w porządku kanonicznym mają pierwszeństwo w odniesieniu do ochrony prawnej¹². Jest to istotne z punktu widzenia prowadzonej analizy, gdyż w przypadku takiej kwestii, jak dialog wewnętrzny w Kościele, będzie można mówić o wykorzystaniu go do realizacji interesu wspólnotowego. Zanim jednak to zostanie omówione, należy przyjrzeć się kontekstowi, w jakim dialog rozwija się w czasach współczesnych, a więc synodalności.

2. Pojęcie synodalności

Greckie słowo synodalność (gr. *synodeuein*) oznacza przebywać wspólną drogę¹³. Sam oryginalny grecki termin wskazuje zatem na trzy cechy synodalności jako takiej. Po pierwsze jest to konieczność istnienia określonej wspólnoty, grupy. Po drugie, musi istnieć jakaś droga, a więc możliwość przejścia od jednego do drugiego punktu. Innymi słowy nie może być to trwanie w danym miejscu. Po trzecie drogę należy przebyć, a więc wykorzystać istniejącą możliwość.

Omawiane pojęcie pojawia się też w dziejach chrześcijaństwa. Synodalność oryginalnie oznaczała sposób, w jaki wierni oraz lokalne Kościoły utrzymywały jedność między sobą. Tym samym synodalność zakłada istnienie wspólnoty, komunii kościelnej, a zatem jest czymś szerszym niż sama kolegialność biskupów¹⁴. Dotyczy bowiem wszystkich wiernych i wszystkich struktur kościelnych¹⁵. Z powyższej przyczyny w zakres synodalności wchodzi wszystkie rady przewidziane przez aktualne prawo Kościoła, również te które istnieją w ramach Kościoła partykularnego¹⁶. Synodalność istnieje na różnych poziomach: lokalnym (diecezjalnym), regionalnym (prowincji i regionów kościelnych oraz konferencji episkopatów), a także na najwyższym poziomie, tj.

¹¹ Tamże, s. 23.

¹² Por. G. Dalla Torre, *Commento al c. 208*, w: *Commento al Codice di Diritto Canonico*, dz. cyt., s. 117.

¹³ Por. M. Sitarz, *Synodalność*, w: *Leksykon prawa kanonicznego*, red. tenże, Lublin 2019, kol. 2698; Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Synodalność w życiu i misji Kościoła*, <https://synod.org.pl/docs/materialy-dotyczace-synodu/broszury-dokumenty-prezentacje-dotyczace-synodu-ogolnie-po-polsku/miedzynarodowa-komisja-teologiczna-synodalnosc-w-zyciu-i-misji-kosciola-pdf/> (dostęp: 27.02.2023), nr 3; J. Renken, *Synodality: a constitutive element of the Church. Reflections on pope Francis and synodality*, „*Studia Canonica*” 52(2018), nr 1, s. 6.

¹⁴ Kolegialność biskupów jest to „wynikający z apostołskości Kościoła sposób sprawowania władzy w Kościele, związany z pasterską posługą bpów w jedności z papieżem i pod jego przewodnictwem, przejawiający się także w łączności bpa (...), z jego prezbiterium i wiernymi świeckimi”. M. Sitarz, *Kolegium biskupów*, w: *Leksykon prawa kanonicznego*, dz. cyt., kol. 1250-1251.

¹⁵ Por. Sekretariat Generalny Synodu, *Dokument przygotowawczy*, w: Sekretariat Generalny Synodu, *Proces synodalny. Dokumenty*, <https://synod.mkw.pl/o-synodzie/dokument-przygotowawczy/> (dostęp: 11.11.2021), nr 11; M.A. Santos, *Sinodalidad*, w: *Diccionario General de Derecho Canónico*, t. VII, red. J. Otaduy, A. Viana, J. Sedano, Pamplona 2012, s. 341.

¹⁶ Por. tamże, s. 342.

powszechnym. Jednocześnie trzeba podkreślić, że poziom wyższy nie zastępuje niższego¹⁷. Pokazuje to, że synodalności nie da się przekazać na inny szczebel życia kościelnego, każda wspólnota (lokalna, czy regionalna) ma swój udział w drodze całego Kościoła, swoje doświadczenia, problemy i zadania¹⁸.

Wspomnianą już podstawą synodalności jest komunია kościelna, na której istnienie i przeżywanie mocno położył nacisk Sobór Watykański II¹⁹, a obecnie papież Franciszek²⁰. Skoro cały Kościół jest wspólnotą, komunią, to wszystkie działania powinny być naznaczone stylem wspólnotowym (*todas sus acciones deberian estar marcadas por un estilo comunional*), co w praktyce wyraża się w synodalności²¹. Innymi słowy, wspólnota nie może być tylko podmiotem biernym, ale i czynnym, w odniesieniu do działań jej dotyczących. Synodalność jest także sposobem na dowartościowanie świeckich, jako tych, którzy są powołani do odgrywania aktywnej roli w Kościele. Jednocześnie z racji na swój dynamiczny aspekt, pozwala ona wyjść poza istniejące schematy myślenia, głoszenia czy działania w życiu wspólnoty²². W konsekwencji, pojęcie synodalności byłoby terminem teologicznym najobszerniejszym na wyrażanie dążenia do udziału w życiu Kościoła²³. Przez swój aspekt wspólnotowy byłoby otwarte na wszystkie stany Kościoła²⁴, a przez swój aspekt drogi nie zamykałoby się do istniejących w danej chwili ram organizacyjnych²⁵.

W praktyce synodalność wymaga wzajemnego słuchania²⁶, gdyż w przeciwnym razie może przerodzić się w zbiór monologów. Jednocześnie nie oznacza ona wcielenia zasad demokracji w życie Kościoła, gdyż nie jest decydowaniem zgodnie z wolą większości, ale wykorzystaniem darów posiadanych przez

¹⁷ Por. Międzynarodowa Komisja Teologiczna, dz. cyt., nr 42. J. Renken, dz. cyt., s. 18-19.

¹⁸ W innych aspektach działanie zastępcze jest możliwe, jak choćby działanie metropolity względem diecezji sufragalnych (kan. 436 § 1 ust. 3 i § 2 KPK).

¹⁹ Por. Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele Lumen Gentium*, nr 5, 9, 14, 32 i 37 (zwana dalej: LG), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002.

²⁰ Por. Franciszek, *Przemówienie podczas uroczystości upamiętniającej 50. rocznicę ustanowienia Synodu Biskupów*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/synodalnosc_17102015.html (dostęp: 11.04.2023); tenże, *Przemówienie papieża Franciszka podczas inauguracji pierwszego etapu XVI Zwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów*, <https://www.ekai.pl/dokumenty/przemowienia-papieza-franciszka-podczas-inauguracji-pierwszego-etapu-xvi-zwyczajnego-zgromadzenia-ogolnego-synodu-biskupow/> (dostęp: 2.05.2023); tenże, *Evangelii Gaudium*, Rzym, 24 listopada 2013 r., nr 102.

²¹ Por. Sekretariat Generalny Synodu, dz. cyt., nr 24; M.A. Santos, *Sinodalidad*, dz. cyt., s. 342.

²² Por. Franciszek, *Przemówienie papieża Franciszka podczas inauguracji pierwszego etapu XVI Zwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów*, dz. cyt.

²³ Por. M.A. Santos, *Sinodalidad*, dz. cyt., s. 342.

²⁴ Por. kan. 207 KPK; Sekretariat Generalny Synodu, dz. cyt., nr 27 i 30; Międzynarodowa Komisja Teologiczna, dz. cyt., nr 55.

²⁵ Por. Franciszek, *Przemówienie papieża Franciszka podczas inauguracji pierwszego etapu XVI Zwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów*, dz. cyt.

²⁶ Por. J. Renken, dz. cyt., s. 15.

każdego wierzącego dla wspólnego dobra Kościoła²⁷. „Ta nowa droga zaprasza każdego ucznia by hojnie dzielił się darami, by wyrażał potrzeby i obawy szczerze i bez strachu”²⁸. Nie oznacza to wszakże obojętności na wygłaszane poglądy²⁹. Synodalność nie jest też opcją dla Kościoła, a więc jednym ze sposobów rozeznania, w pełni zastępowalnym przez jednoosobowy namysł pastora³⁰. Wreszcie synodalność nie oznacza też konieczności utworzenia nowych struktur; wyzwaniem zaś jest włączenie ducha i praktyki synodalnej w te struktury, które już istnieją³¹.

Podsumowując, synodalność jest sposobem przeżywania komunii kościelnej na każdym poziomie istnienia Kościoła (od struktur w Kościele partykularnym aż po szczebel najwyższy), mającym na celu rozeznanie kierunku działania wspólnoty. Jest otwarta na każdego katolika, a także na dostosowywanie się Kościoła do zmieniających się okoliczności, w których funkcjonuje. Synodalność nie jest zbiorem monologów, a wzajemnych słuchaniem dla budowania jedności Kościoła, gdzie dialog nie jest limitowany przez strach. Po wyjaśnieniu pojęcia synodalności można teraz przejść do zaprezentowania kan. 212 § 3 KPK i próby odpowiedzi na pytanie, czy może być on prawnym wymiarem synodalności.

3. Podstawowe zasady dialogu

Kanon 212 § 3 KPK stanowi: „Stosownie do posiadanej wiedzy, kompetencji i znaczenia przysługuje im [wiernym] prawo, a niekiedy nawet obowiązek wyjawiania swojego zdania świętym pasterzom w sprawach dotyczących dobra Kościoła oraz – zachowując nienaruszalność wiary i obyczajów, szacunek wobec pasterzy, biorąc pod uwagę wspólny pożytek i godność osoby – podawania go do wiadomości innym wiernym”.

Omawiając powyższy przepis należy zauważyć, że pasterzami Kościoła są biskupi – następcy Apostołów³². Wiernymi są wszyscy należący do Kościoła³³. Przedmiotem wypowiedzi zaś jest dobro Kościoła. Dobro Kościoła można rozumieć jako dobro wspólne³⁴, „cel bytowania i działania człowieka jako istoty z natury skierowanej do wspólnoty z in. ludźmi”³⁵. Tym samym widać tu zarówno podkreślenie praw jednostki, jak i praw całej społeczności. Dobro Kościoła można także określić jako oddanie czci Bogu, a także zbawienie ludzi, innymi słowy cel wszystkich działań Kościoła³⁶, jego liturgii³⁷ oraz prawa³⁸.

²⁷ Por. Sekretariat Generalny Synodu, dz. cyt., nr 14; Międzynarodowa Komisja Teologiczna, dz. cyt., nr 65; J. Renken, dz. cyt., s. 28-29.

²⁸ Tamże, s. 44 (tłum. własne).

²⁹ Por. Międzynarodowa Komisja Teologiczna, dz. cyt., nr 72.

³⁰ Por. tamże, s. 24-25.

³¹ Por. tamże, s. 32.

³² Por. kan. 375 § 1 KPK.

³³ Por. kan. 11 KPK.

³⁴ Por. kan. 223 § 1 i 2, 264 § 2, 282 § 2, 287 § 2, 323 §2, 334 KPK.

³⁵ J. Krukowski, *Dobro wspólne*, w: *Leksykon prawa kanonicznego*, dz. cyt., kol. 562.

³⁶ Por. Jan Paweł II, *Ecclesia de Eucharistia*, Rzym, 17 kwietnia 2003 r., nr 1.

Dalsze kryteria wymienione w kanonie można podzielić na dwie grupy: podmiotowe i przedmiotowe. Kryteriami podmiotowymi, a więc tymi, które cechują autora wypowiedzi są: wiedza, kompetencja i znaczenie. Ich zachowanie konieczne jest zawsze, niezależnie od adresata wypowiedzi. Do kryteriów przedmiotowych należy zaliczyć: nienaruszalność wiary i obyczajów, szacunek wobec pasterzy, wspólny pożytek i godność osoby. Kanon nakazuje ich zachowanie w wypowiedziach kierowanych do nie-hierarchii. Przechodząc do omówienia kryteriów podmiotowych, należy zauważyć, że wiedza i kompetencja odnoszą się do posiadanych informacji, bo bez nich nie da się prawidłowo wyrazić opinii³⁹. Widać tu troskę ustawodawcy kościelnego, by wypowiedane poglądy miały swoje uzasadnienie. Znaczenie związane jest z moralnością danej osoby, czy też jej wartością społeczną, a więc cechami warunkującymi skuteczność wpływu na całą społeczność⁴⁰.

Jeśli idzie o kryteria przedmiotowe, to pierwsze z nich, mianowicie integralność wiary i obyczajów jest uznawane za warunek konieczny, ważniejszy niż inne. Dotyczy ono bowiem tego, co jest podstawą istnienia Kościoła⁴¹. Istnieją bowiem prawdy wiary, których zaprzeczeniem byłoby herezją, czy apostazją⁴². Dalej, są prawdy nie są aż tak ważne, ale konieczne dla zachowania pełni wiary katolickiej⁴³. Są także i inne kwestie, które nie zostały jeszcze w pełni rozstrzygnięte, względnie nigdy takie nie będą. I w tych właśnie kwestiach katolicy mogą mieć różne opinie. Drugim z omawianych warunków jest szacunek dla pasterzy. Odnosi się to do władzy nauczania, co ma też związek z treścią nauki przekazywanej przez pasterzy i różnymi jej stopniami obowiązywalności⁴⁴. Można wszakże zadać tu pytanie, czy wierny będący w sporze z biskupem musi mu okazać szczególny szacunek, wykraczający poza zwykły szacunek dla człowieka i biskupa⁴⁵. A zatem czy, omawiane kryterium słusznie nie wiąże tylko w odniesieniu do wypowiedzi kierowanych do nie-hierarchii. Kolejnym ograniczeniem wolności słowa jest wspólny pożytek, który można kojarzyć z wcześniej omówionym dobrem wspólnym. Jednocześnie można zadać pytanie, czy wierny prosząc pasterza o udzielenie dyspensy, czy przywiłeu⁴⁶, nie występuje przeciw wspólnemu pożytkowi, przedkładając powyżej

³⁷ Por. Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium*, nr 7, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, dz. cyt.

³⁸ Por. kan. 1752 KPK.

³⁹ Por. D. Cenalmor, *Comentario al c. 212*, w: *Commentario exegetico al Código de derecho canónico*, vol. II/1, red. Á. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, Pamplona 2002, s. 88.

⁴⁰ Por. tamże, s. 89; G. Dalla Torre, *Commento al c. 212*, w: *Commento al Codice di Diritto Canonico*, dz. cyt., s. 121.

⁴¹ Por. J. Martín de Agar, *A Handbook on Canon Law*, tłum. L. Feingold, M. Emmons, Montréal 2007, s. 154.

⁴² Por. kan. 751 KPK.

⁴³ Por. kan. 750 i 752 KPK.

⁴⁴ Por. G. Dalla Torre, *Commento al c. 212*, dz. cyt., s. 121.

⁴⁵ Por. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 2009 (dalej: KKK), nr 841, 886, 2197.

⁴⁶ Por. kan. 76, 85 KPK.

niego swój własny pożytek. Wierny ma prawo prosić, to do zadań pasterzy należy ocenić, co jest właściwe. Innymi słowy, jest to kolejne kryterium co do którego należy stwierdzić, że regulacja kodeksowa ograniczająca jego zastosowanie tylko do wypowiedzi kierowanych do nie-hierarchii, jest właściwa. Kolejną granicą wykonania prawa do wolności słowa jest godność osoby, ograniczenie wspólne dla wszystkich systemów szanujących osobę ludzką⁴⁷. Ta zasada wydaje się na tyle powszechna, związana również z katolicką moralnością⁴⁸, że nigdy nie wolno jej naruszyć. Ponadto należy pamiętać, że wszelkie normy ograniczając wykonanie praw trzeba interpretować zawężająco⁴⁹. Z tej właśnie przyczyny, w razie wątpliwości, czy dana wypowiedź spełnia omówione powyżej kryteria podmiotowe i przedmiotowe, należałoby pozwolić na upublicznienie danego poglądu.

Omawiany kanon wskazuje również na obowiązek ujawnienia swojego zdania. Nie modyfikuje on treści wypowiedzi, ale jedynie wymusza jej zaistnienie. Należy poczynić tu trzy uwagi. Po pierwsze, mówienie o obowiązkowi wynika ze sposobu wyrażenia kanonu w języku polskim. Tekst obowiązujący, a więc łaciński⁵⁰, używa tu jednak nie tyle słowa *obligatio* (jak choćby w nazwie tytułu I części I księgi II KPK), ale *officium*. Słowo to pojawia się w KPK w wielu kanonach i odnosi się zarówno do urzędu⁵¹, jak i innych aspektów życia kościelnego, które można tłumaczyć też jako zadanie, czynność do wykonania⁵², choć na język polski bywa tłumaczone jako obowiązek. Uwzględniając powyższą uwagę, lepiej jednak patrzeć na obowiązek z kan. 212 § 3 KPK jako zadanie do wykonania, od którego uchylić się nie można. Nie uchylbia to jednak jego obowiązkowemu charakterowi i pod nazwą „obowiązek” będzie przywoływane. Po drugie, obowiązek ujawnienia swojego zdania nie ma przypisanego konkretnego adresata wypowiedzi, ani autora obowiązku. Tym samym obowiązek ten może powstać zarówno w stosunku do całego Kościoła, jego części, wszystkich lub niektórych pasterzy, lub nawet jednego świeckiego. Tak samo źródłem powstania obowiązku może być wspólnota, jej prawo, grupa osób lub poszczególna osoba. Po trzecie, musi być to działanie w ramach kanonu, a więc ograniczone dobrem Kościoła i innymi kryteriami. Ciężko sobie wyobrazić sytuację, gdy obowiązek ujawnienia zdania zniósłby rolę wiedzy, czy nienaruszalności wiary.

Warto zatem wskazać sytuacje, w których taki obowiązek miałby miejsce. Po pierwsze, najważniejszą i zarazem najogólniejszą podstawą praw i obowiązków katolików jest chrzest oraz bierzmowanie⁵³. Stąd zaś wynika ontolo-

⁴⁷ Por. G. Dalla Tore, *Commento al c. 212*, dz. cyt. s.121; kan. 220 KPK.

⁴⁸ Por. KKK, nr 2477-2479.

⁴⁹ Por. kan. 18 KPK; G. Dalla Tore, *Commento al c. 212*, dz. cyt., s. 121.

⁵⁰ Por. kan. 17 KPK.

⁵¹ Jak m.in. w kan. 145 § 1, 146, 149 KPK.

⁵² Jak m.in. w kan. 211, 233, 773, 793 § 1, 794 § 1 KPK.

⁵³ Por. kan. 96, 879 KPK.

giczna współodpowiedzialność wszystkich za misję Kościoła⁵⁴. Wszyscy katolicy mają współdziałać w budowaniu Kościoła⁵⁵. Po drugie, wspomniane kryteria podmiotowe rodzą odpowiedzialność, a zatem jeżeli ktoś posiada te cechy, to w imię współodpowiedzialności za Kościół nie może nie uczynić pożytku ze swojej wiedzy, kompetencji i znaczenia. Musi działać, również przez ujawnienie swoich poglądów. W literaturze uznaje się, że mamy tu do czynienia z obowiązkiem moralnym⁵⁶. Jednocześnie literatura nie analizuje szczerzej zagadnień związanych ze wspomnianym obowiązkiem. Można spotkać się z poglądem, przyjmowanym w ślad za A. del Portillo, że w odniesieniu do wygłaszania sądów dotyczących dobra Kościoła, wszyscy katolicy mają równe obowiązki oparte o kryteria podmiotowe. Stąd też wynika prawo i obowiązek popierania tego, co się uznaje za dobre dla Kościoła i nazywania błędnym tego, co się uważa za szkodliwe⁵⁷. Ponadto sam kan. 212 § 3 KPK opisywany jest w literaturze w kategorii prawa-obowiązku⁵⁸. Po trzecie, warto także przywołać pochodzącą z KKK zasadę odpowiedzialności za grzechy cudze⁵⁹, która jest w pewien sposób zakazem pozostania biernym wobec zła. Ten zakaz wymusza działanie, sprzeciwienie się złu, czy też wezwanie do czynienia dobra. Po czwarte, pasterze Kościoła mogą kogoś wyraźnie zobligować do ujawnienia swoich poglądów. Czy jednak omawiany kanon można zastosować do synodalności?

Aby odpowiedzieć na to pytanie, należy zauważyć, że kan. 212 § 3 KPK wyraźnie dotyczy dialogu wewnątrzkościelnego, a więc mocno współbrzmi z tym, czym jest synodalność. Jednocześnie przepis stawia granice związane z nienaruszalnością prawd wiary i moralności, czego również proces synodalny przekroczyć nie może, bo nie jest decydowaniem o treści wiary. Synodalność jest sposobem przeżywania komunii kościelnej, co współbrzmi z opisywanymi w kanonie warunkami szacunku wobec pasterzy i pożytku publicznego. Choć w przypadku synodalności nie mówi się wprost o godności człowieka, to biorąc pod uwagę podstawowe cechy synodalności, doceniania każdego wierzącego, nie może ona naruszać godności człowieka. Z drugiej strony kanon kładzie nacisk na wiedzę, kompetencję i znaczenie uczestnika dialogu. Może to rodzić postulat ograniczenia procesu synodalnego do osób, które te cechy posiadają – synodalność nie może naruszać prawa Kościoła. Pytanie tylko, jak należy ro-

⁵⁴ Por. D. Cenalmor, J. Miras, *Prawo kanoniczne*, tłum. J. Bodzon, G. Kmiecik, W. Lipka, A. Wójcik, Warszawa 2022, s. 228.

⁵⁵ Por. Sobór Watykański II, *Dekret o apostołstwie świeckich Apostolicam Actuositatem*, nr 6 (dalej: AA), w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, dz. cyt.

⁵⁶ Por. J. Hervada, *Comentario al c. 212*, tłum. J. Bodzon, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, red. P. Majer, Kraków 2023, s. 168.

⁵⁷ Por. D. Cenalmor, *Comentario al c. 212*, dz. cyt., s. 89.

⁵⁸ Por. C. Peña, *Sinodalidad y laicado. Corresponsabilidad y participación de los laicos en la vocación sinodal de la Iglesia*, „Ius Canonicum” 59(2019), nr 118, s. 742; A. Micciché, *La sinodalidad en la Iglesia*, „Ius Canonicum” 62(2022), nr 123, s. 343.

⁵⁹ Por. KKK, nr 1868.

zumieć np.: wiedzę? Wydaje się, że idzie tu o wszelką wiedzę pożyteczną dla dobra Kościoła, nie tylko teologiczną, ale także wiedzę o problemach danej wspólnoty. Uwzględniając ograniczenia wynikające z kanonu, trzeba stwierdzić, że nie dość, że precyzuje on, to modyfikuje zakres procesu synodalnego w Kościele⁶⁰. Tym samym synodalność byłaby najszerszą interpretacją i realizacją przepisu, zaś kanon byłby ograniczeniem synodalności. Proces synodalny nie może przecież odbywać się wbrew prawu.

Co jednak z sytuacjami, gdy wypowiedzi w ramach procesu synodalnego będą pochodzić od osób, które nie są w stanie spełnić kryteriów podmiotowych, względnie nie są nawet katolikami? Co z sytuacjami, gdzie wypowiedzi naruszają kryteria przedmiotowe? Wydaje się, że należy zauważyć, że czym innym jest wypowiedź, czym innym dialog. Wypowiedź można usłyszeć, przyjąć z szacunkiem i pozostawić bez odpowiedzi. Dialog wymaga odpowiedzi z uwzględnieniem warunków opisanych w kanonie. Przyjęcie takiego rozwiązania pozwoliłoby zachować zasady wynikające z kanonów, a więc szanować prawo, przy jednoczesnym uwzględnieniu zasad synodalności, a więc swobody wypowiedzi, braku uprzedniej cenzury czy strachu z tytułu konsekwencji za wypowiedziane słowo.

Pozostaje do odpowiedzi pytanie, czy na podstawie kanonu można stwierdzić, że wzięcie udziału w procesie synodalnym może być obowiązkiem katolika? Kanon wyraźnie mówi o potencjalnym obowiązku ujawnienia swojego zdania. Synodalność z kolei rozumiana jest jako sposób przeżywania komunii, zaangażowania wszystkich katolików. Tym samym wyjście z procesu synodalnego byłoby swego rodzaju zaprzeczaniem urzeczywistniania się komunii kościelnej. Katolik nie może przeciwdziałać tej komunii⁶¹. Tym samym wzięcie udziału w procesie synodalnym stałoby się obowiązkiem katolika, zadaniem od uchylić się nie może.

Warto zatem zadać pytanie o to, jakiego rodzaju byłby to obowiązek – prawny czy moralny? Moralność kieruje postępowaniem człowieka, dotyczy poszczególnej osoby i prowadzi ją do szlachetności⁶². Normy moralne odnoszą się do takich wartości, jak dobro człowieka, dobro wspólne, sprawiedliwość,

⁶⁰ Propozycję pokonania owych ograniczeń podaje A. Micciché wskazując na prawo petycji (kan. 212 § 2 KPK) jako na podstawę udziału w procesie synodalnym. Por. A. Micciché, dz. cyt., s. 345. Pytanie tylko, czy prawo petycji to dialog i wymiana poglądów. Petycja ma charakter prośby skierowanej przez osobę do podmiotu władzy.

⁶¹ Por. LG, nr 7, 32, 37; kan. 209 § 1 KPK. Brak jest przepisów w ramach prawa karnego, dotyczących naruszeń komunii w takim stopniu. Nie jest to z pewnością tak radykalne naruszenie komunii, jak schizma (kan. 1364 KPK) czy inne przestępstwa przeciwko komunii kościelnej (choćby stypizowane w tytule I części II księgi VI KPK). Najbliższy byłby kan. 1371 § 1 KPK. Pytanie, czy wezwanie papieża Franciszka do udziału w procesie synodalnym jest poleceniem? Wydaje się, że taka interpretacja jest za szeroka, a zgodnie z kan. 18 KPK ustaw, które ustanawiają kary nie można interpretować rozszerzająco.

⁶² Por. D. Cenalmor, J. Miras, dz. cyt., s. 37.

słuszność⁶³. Jednocześnie w literaturze można znaleźć pogląd, że obowiązek ujawniania swoich poglądów wypływający z wiedzy, kompetencji i znaczenia ma charakter moralny⁶⁴. Trudno się jednak z tym zgodzić, szczególnie biorąc pod uwagę powyższe uwagi odnośnie synodalności i moralności. W omawianym przypadku nie mamy bowiem do czynienia z prowadzeniem danej osoby do uszlachetnienia swojego postępowania, synodalność odnosi się bowiem do funkcjonowania wspólnoty, a nie doskonałości poszczególnego wierzącego. Jednocześnie ciężko jest stwierdzić, by rozważania odnośnie dobra wspólnego czy słuszności zamykały powyższe rozważania tylko w zakresie obowiązku moralnego.

Obowiązkiem prawnym zaś jest zachowanie, które przez normę prawną jest nakazane lub zakazane⁶⁵, samo zaś prawo „służy osiągnięciu sprawiedliwego porządku społecznego”⁶⁶. Z kolei węzeł „to mające znaczenie prawne powiązanie pomiędzy podmiotami w odniesieniu do przedmiotu. Sprawia ono, że świadczenie jednego podmiotu w odniesieniu do drugiego staje się czymś należnym ze sprawiedliwości. (...) Aby węzeł mógł być określany jako prawny, konieczne jest w każdym przypadku przypisanie mu przez prawo (naturalne, Boże pozytywne lub ludzkie) skutków prawnych”⁶⁷. Jednocześnie podkreśla się, że nie wszystkie obowiązki z tytułu I części I księgi II KPK mają charakter prawny, a zatem „można się ich domagać ze sprawiedliwości tylko w ograniczonym zakresie”⁶⁸. Pytanie czy udział katolika w procesie synodalnym jest należny wspólnocie ze sprawiedliwości? Wydaje się, że tak, bo katolik ma działać w niej i na jej rzecz⁶⁹. Czy udział w procesie synodalnym i dialogu, będącym jej elementem, może być nakazany? Wydaje się, że podstawową normą jest tu zobowiązanie z chrztu i bierzmowania⁷⁰. Problemem może być określenie skutków prawnych, szczególnie sankcji za brak działania. Warto jednak pamiętać, że prawo nie musi precyzować sposobu działania, ani nakładać sankcji⁷¹. Tym samym należy stwierdzić, że komentowany obowiązek jest obowiązkiem prawnym.

⁶³ Por. A. Korybski, *Prawo – język – kultura*, w: *Wstęp do prawoznawstwa*, red. A. Korybski, L. Leszczyński, Lublin 2021, s. 66.

⁶⁴ Por. D. Cenalmor, *Comentario al c. 212*, dz. cyt., s. 89.

⁶⁵ Por. A. Bator, W. Gromski, A. Kozak, S. Kaźmierczyk, Z. Pulka, *Wprowadzenie do nauk prawnych. Leksykon tematyczny*, Warszawa 2010, s. 328.

⁶⁶ D. Cenalmor, J. Miras, dz. cyt., s. 37.

⁶⁷ Tamże, s. 87.

⁶⁸ Tamże, s. 145.

⁶⁹ Por. kan. 96 i 208 KPK.

⁷⁰ Por. kan. 96 i 879 KPK.

⁷¹ Norma prawna składa się z hipotezy i dyspozycji. „Nie ma natomiast konsensu co do tego, czy częścią normy prawnej jest sankcja. (...) Stanowisko to tłumaczy (...) zjawisko *lex imperfecta*, pozostającej *lex* mimo braku sankcji”. H. Izdebski, *Elementy teorii i filozofii prawa*, Warszawa 2011, s. 206. Jednocześnie R. Sobański wypowiada się przeciwko nazywaniu takiej normy *lege imperfecta* na gruncie prawa kanonicznego, w którym większość norm jest

Podsumowując należy zauważyć, że kan. 212 § 3 KPK odnosi się do synodalności, modyfikując sposób wyrażania poglądów w jej ramach. Jednocześnie może być on traktowany jako obowiązek prawny udziału w procesie synodalnym. Biorąc pod uwagę zidentyfikowane związki kan. 212 § 3 KPK z synodalnością, a także wymienione ograniczenia, należy teraz rozważyć, czy istnieją inne kanony związane synodalnością, które mogłyby być podstawą do zobligowania wiernych do wyjawienia poglądów. Zostaną one zaprezentowane na przykładzie Kościoła partykularnego, przez pryzmat struktur istniejących w jego ramach.

4. Dialog w ramach Kościoła partykularnego

Jednym z najważniejszych przepisów dotyczących dialogu w ramach struktur kościelnych jest ten zawarty w kan. 228 § 2 KPK, zgodnie z którym świeccy mogą być powoływani na doradców wobec pasterzy Kościoła. Choć uznaje się, że są to zdolności a nie uprawnienia świeckich⁷², to jednak owe zdolności mogą być urzeczywistnione. Kolegiami, w ramach których mogą być one zrealizowane na poziomie diecezji, są: synod diecezjalny, diecezjalna rada duszpasterska, diecezjalna rada ds. ekonomicznych, parafialna rada duszpasterska, parafialna rada ds. ekonomicznych. Przepisy dotyczące powyższych ciał kolegialnych zostaną przeanalizowane tylko pod kątem tego, czy można na ich podstawie uznać, że członkowie mają obowiązek ujawniania swoich poglądów. Bez wątpienia, ciała te są uznawane jako element przeżywania synodalności⁷³. Tym samym uznanie istnienia obowiązku zabierania głosu przez ich członków jest jednocześnie stwierdzeniem, że istnieje obowiązek ujawniania swoich poglądów w procesie synodalnym.

Literatura nie poświęca większego zainteresowania obowiązkowi powołanych do tych kolegiów, jednakże na podstawie istniejących wypowiedzi można wyciągnąć pewne wnioski. W odniesieniu do wszystkich kolegiów stwierdza się, że jedną z dróg wyrażania współodpowiedzialności za Kościół jest właśnie wzięcie w nich udziału⁷⁴. Podstawowy zaś sens tych ciał nie tkwi w partykularności, ale w byciu wyrazem działającej obecności Kościoła⁷⁵. Jeśli idzie o poszczególne kolegia, to w odniesieniu do synodu diecezjalnego podkreśla się, że wezwani na synod mają obowiązek uczestnictwa w nim, co wynika z samego charakteru synodu⁷⁶. Tym samym można by zapytać, czy przybycie na synod

bez sankcji. Por. R. Sobański, *Nauki podstawowe prawa kanonicznego. Teoria prawa kanonicznego*, Warszawa 2001, s. 73.

⁷² Por. J. Hervada, *Comentario al c. 212*, dz. cyt., s. 177.

⁷³ Por. Sekretariat Generalny Synodu, dz. cyt., nr 11; M.A. Santos, *Sinodalidad*, dz. cyt., s. 341.

⁷⁴ Por. D. Cenalmor, J. Miras, dz. cyt., s. 228.

⁷⁵ Por. tamże, s. 248.

⁷⁶ Por. A. Sousa Costa, *Commento al c. 465*, w: *Commento al Codice di Diritto Canonico*, dz. cyt., s. 275; Kongregacja ds. Biskupów, Kongregacja ds. Ewangelizacji Narodów, *Instrukcja o synodach diecezjalnych*, https://diecezjazg.pl/wp-content/uploads/2021/12/instrukcja_o_synodach_diecezjalnych.pdf (dostęp: 17.02.2023), tłum. A. Sapięha, nr 1, 2 i 4, 5.

bez zabierania głosu byłoby nadal faktycznym a nie tylko formalnym uczestnictwem? Następne kolegium, tj. diecezjalna rada ds. ekonomicznych ma uprawnienia nie tylko doradcze, ale ma prawo wyrażać zgodę m.in. na czynności nadzwyczajnego zarządu majątkiem przez biskupa, względnie biskup ma obowiązek wysłuchać rady przed podjęciem dotyczących zarządu o większym znaczeniu⁷⁷. Jest zatem nie tylko organem konsultacyjnym, ale i decyzyjnym⁷⁸. Czy zatem brak działania członków rady nie doprowadziłby w niektórych sytuacjach do paraliżu diecezji? Diecezjalna rada duszpasterska jest z kolei organem pomocniczym biskupa, mającym na celu prowadzenie studiów i proponowania rozwiązań pastoralnych dotyczących diecezji⁷⁹. Biskup nie ma obowiązku konsultować się z radą⁸⁰. Z drugiej strony wskazuje się, że rada ma obowiązek należycie wykonywać swoje zadania⁸¹, a podstawą działania rady jest współodpowiedzialność wiernych⁸². Na poziomie parafii mogą istnieć dwie rady. Parafialna rada duszpasterska składa się z wszystkich, którzy z urzędu zajmują się troską o parafię, ale także z innych osób, dobranych do jej składu⁸³. Właściwie zrozumienie sensu istnienia rady i wdrożenie tego, prowadzi do powstania ważnego instrumentu popierania komunii kościelnej na poziomie parafii oraz realizuje w sposób konkretny uczestnictwo wspólnoty parafialnej w życiu i misji Kościoła⁸⁴. Radę duszpasterską należy odróżnić od tzw. komitetów parafialnych⁸⁵. Wreszcie parafialna rada ds. ekonomicznych ma na celu świadczenie pomocy proboszczowi. Przez odwołania do Synodu biskupów z 1971 r. wskazuje się, że świeccy mają mieć aktywną rolę w administrowaniu dobrami kościelnymi⁸⁶. Tytułem przykładu można także wskazać, że w Hiszpanii członkowie rady mają za zadanie informowanie parafian o sytuacji ekonomicznej parafii, czy stymulować współpracę świeckich w zakresie finansowania potrzeb parafii⁸⁷.

⁷⁷ Por. kan. 1277 i 1292 § 1 KPK.

⁷⁸ Por. J.I. Arrieta, *Comentario a los cc. 492-493*, tłum. A. Nita, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, dz. cyt., s. 341.

⁷⁹ Por. *Il Codice di diritto canonico, commento giuridico-pastorale*, t. 2, red. L. Chiappetta, Bologna 2011, s. 628.

⁸⁰ Rada nie ma takiego głosu doradczego jak rada kapłańska, gdzie biskup powinien słuchać jej zdania w ważniejszych sprawach (kan. 500 § 2 KPK).

⁸¹ Por. *Il Codice di diritto canonico, commento giuridico-pastorale*, t. 2, dz. cyt., s. 630; kan. 511-514 KPK.

⁸² Por. 208 i 212 KPK; D. Cenalmor, J. Miras, dz. cyt., s. 271.

⁸³ Por. kan. 536 § 1 KPK.

⁸⁴ Por. *Il Codice di diritto canonico, commento giuridico-pastorale*, t. 2, dz. cyt., s. 661; AA, nr 10.

⁸⁵ Por. J. Calvo, *Comentario al c. 536*, tłum. A. Nita, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, dz. cyt., s. 374.

⁸⁶ Por. *Il Codice di diritto canonico, commento giuridico-pastorale*, t. 2, dz. cyt., s. 661. Wzmiankowany dokument Synodu Biskupów to *Convenientes ex universo*, w: *Enchiridion del Sinodo dei Vescovi*, t. 1, Bologna 2005, s. 743-777.

⁸⁷ Por. A.S. Sánchez-Gil, *Comentario al c. 537*, w: Á. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, *Comentario exegético al Código de derecho canónico*, vol. II/2, Pamplona 2002, s. 1294.

Podsumowując, wypada zauważyć, że w literaturze pojawiają się pewne odniesienia do obowiązków. Ponadto uwagi poczynione przy okazji komentowania przepisów dotyczących jednego z kolegów, można odnieść do wszystkich. I tak trzeba stwierdzić, że istnieje obowiązek uczestnictwa w działaniach danego kolegium, należytego wykonania obowiązków, konieczność popierania (przeżywania) komunii kościelnej, realizacji uczestnictwa wspólnoty parafialnej we wspólnocie diecezjalnej. Jest to niewykonalne przy zachowaniu bierności czy milczenia ze strony powołanych do danego kolegium. Bierność czy milczenie zaprzeczyłoby sensowi istnienia rad i synodów, a tym samym utrudniłoby czy wręcz uniemożliwiłoby realizowanie procesu synodalnego. Można zatem stwierdzić, że istnieje obowiązek ujawniania swojego zdania. Rozważania dotyczącego charakteru owego obowiązku (moralnego czy prawnego), można by powtórzyć także i tutaj.

Wnioski

Podsumowując należy stwierdzić, że kan. 212 § 3 KPK można zastosować do synodalności. Co więcej, modyfikuje on jej realizację, wykluczając choćby z dialogu osoby niebędące w Kościele katolickim, względnie pozostawiając bez dalszego odniesienia wypowiedzi sprzeczne z wiarą czy moralnością. Z drugiej jednak strony, może być on uznany za podstawę obowiązku wzięcia udziału w procesie synodalnym, będącym praktycznym sposobem przeżywania komunii kościelnej. Wynika to z faktu włączenia każdego członka Kościoła w działania całej wspólnoty. Jednocześnie wspomniany obowiązek ma charakter prawny, a nie tylko moralny, gdyż nie dotyczy dążenia do doskonałości moralnej konkretnego wiernego, ale sposobu jego uczestnictwa w życiu Kościoła. Obok powyższego przepisu istnieją także kanony, które dotyczą kolegów istniejących na poziomie diecezjalnym i również obligują katolika do aktywnego wypowiedzania swojego zdania w sprawach dotyczących dobra Kościoła. Analiza powyższych przepisów doprowadziła do wniosku, że w przypadku tych kolegów istnieje ten sam rodzaj obowiązku (prawny, a nie moralny).

* * *

Streszczenie

W artykule poruszono problematykę synodalności w trzech wymiarach. W pierwszej artykuł omawia synodalność w świetle kan. 212 § 3 Kodeksu Prawa Kanonicznego. Po drugie, porusza kwestię obowiązkowego ujawniania swoich poglądów wynikających z wyżej wymienionego kanonu. Jest to próba odpowiedzi na pytanie, czy i na jakiej podstawie uczestnictwo w procesie synodalnym może obligować wiernych do ujawniania swoich poglądów dotyczących dobra Kościoła. Po trzecie, artykuł poszerza kwestię istnienia podstaw prawnych obowiązku ujawniania swoich poglądów w kanonach dotyczących

rad istniejących w Kościele partykularnym. To rozszerzenie analizy uzasadnione jest zasadą, że synodalność nie wymaga tworzenia nowych struktur. Prowadzi to do ostatecznego wniosku, że istniejące kanony dotyczące Kościoła partykularnego zawierają przepisy regulujące wypowiedanie się w procesie synodalnym.

Słowa kluczowe: opinie wiernych, wolność słowa w Kościele, obowiązek ujawniania opinii, rady w Kościele partykularnym, proces synodalny.

Synodality – The Right and Duty of all the Faithful

Summary

The article addresses the issue of synodality in three dimensions. First, it discusses synodality in the light of can. 212 § 3 of the Code of Canon Law. Secondly, it addresses the issue of obligatory disclosure of one's opinions arising from the above-mentioned canon. This is an attempt to answer the question whether participation in the synodal process may oblige a faithful to manifest his or her opinions concerning the good of the Church, and if so, on what basis. Thirdly, the article expands the question about the existence of legal grounds for the obligation to manifest one's opinions in the canons regarding the existing councils of a particular Church. This extension of the analysis is justified by the principle that synodality does not require the creation of new structures. This leads to the final conclusion that existing canons already contain provisions regulating speaking in the synodal process.

Keywords: opinions of the faithful, freedom of speech in the Church, duty to manifest opinions, councils in the particular Church, synodal process.

Bibliografia

Dokumenty Kościoła

- Franciszek, *Evangelii Gaudium*, Rzym, 24 listopada 2013 r.
- Franciszek, *Przemówienia papieża Franciszka podczas inauguracji pierwszego etapu XVI Zwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów*, <https://www.ekai.pl/dokumenty/przemowienia-papieza-franciszka-podczas-inauguracji-pierwszego-etapu-xvi-zwyczajnego-zgromadzenia-ogolnego-synodu-biskupow/> (dostęp: 2.05.2023).
- Franciszek, *Przemówienie podczas uroczystości upamiętniającej 50. rocznicę ustanowienia Synodu Biskupów*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/franciszek_i/przemowienia/synodalnosc_17102015.html (dostęp: 11.04.2023).
- Jan Paweł II, *Ecclesia de Eucharistia*, Rzym, 17 kwietnia 2003 r.
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, Poznań 2009.
- Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*, https://episkopat.pl/wp-content/uploads/2015/11/Kodeks-Prawa-Kanonicznego_t%C5%82umaczenie_przyj%C4%99te-przez-KEP-na-stronie-KEP_17.08.2023-1.pdf (dostęp: 27.10.2023).

- Kongregacja ds. Biskupów, Kongregacja ds. Ewangelizacji Narodów, *Instrukcja o synodach diecezjalnych*, https://diecezjazg.pl/wp-content/uploads/2021/12/instrukcja_o_synodach_diecezjalnych.pdf (dostęp: 17.02.2023).
- Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Synodalność w życiu i misji Kościoła*, <https://synod.org.pl/docs/materialy-dotyczace-synodu/broszury-dokumenty-prezentacje-dotyczace-synodu-ogolnie-po-polsku/miedzynarodowa-komisja-teologiczna-synodalnosc-w-zyciu-i-misji-kosciola-pdf/> (dostęp: 27.02.2023).
- Sekretariat Generalny Synodu, *Dokument przygotowawczy*, w: Sekretariat Generalny Synodu, *Proces synodalny. Dokumenty*, <https://synod.mkw.pl/o-synodzie/dokument-przygotowawczy/> (dostęp: 11.11.2021).
- Sobór Watykański II, *Dekret o apostołstwie świeckich Apostolicam Auctositate*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele Lumen Gentium*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej Sacrosanctum Concilium*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002.
- Synodus Episcoporum, *Convenientes ex universo*, w: *Enchiridion del Sinodo dei Vescovi*, t. 1, Bologna 2005.

Literatura

- Arrieta J.I., *Comentario a los cc. 492-493*, tłum. A. Nita, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, red. P. Majer, Kraków 2023, s. 341.
- Bator A., Gromski W., Kozak A., Kaźmierczyk S., Pulka Z., *Wprowadzenie do nauk prawnych. Leksykon tematyczny*, Warszawa 2010.
- Calvo J., *Comentario al c. 536*, tłum. A. Nita, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, red. P. Majer, Kraków 2023, s. 374.
- Cenalmor D., *Comentario al c. 212*, w: *Commentario exegetico al Código de derecho canónico*, vol. II/1, red. Á. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, Pamplona 2002, s. 81-90.
- Cenalmor D., Miras J., *Prawo kanoniczne*, tłum. J. Bodzon, G. Kmiecik, W. Lipka, A. Wójcik, Warszawa 2022.
- Dalla Torre G., *Commento al c. 208*, w: *Commento al Codice di Diritto Canonico*, red. P.V. Pinto, Città del Vaticano 2001, s. 116-117.
- Dalla Torre G., *Commento al c. 212*, w: *Commento al Codice di Diritto Canonico*, red. P.V. Pinto, Città del Vaticano 2001, s. 120-121.
- Dalla Torre G., *Commento al Libro II*, w: *Commento al Codice di Diritto Canonico*, red. P.V. Pinto, Città del Vaticano 2001, s. 111-112.
- Hervada J., *Comentario al c. 212*, tłum. J. Bodzon, w: *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, red. P. Majer, Kraków 2023, s. 168.
- Il Codice di diritto canonico, commento giuridico-pastorale*, t. 1 i 2, red. L. Chiappetta, Bologna 2011.
- Izdebski H., *Elementy teorii i filozofii prawa*, Warszawa 2011.
- Korybski A., *Prawo – język – kultura*, w: *Wstęp do prawoznawstwa*, red. A. Korybski, L. Leszczyński, Lublin 2021, s. 53-67.
- Krukowski J., *Dobro wspólne*, w: *Leksykon prawa kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 562-566.
- Krukowski J., *Księga II Lud Boży*, w: *Komentarz do Kodeksu prawa kanonicznego*, t. II/1, *Księga II Lud Boży*, red. J. Krukowski, Poznań 2005, s. 13-42.
- Martín de Agar J., *A Handbook on Canon Law*, tłum. L. Feingold, M. Emmons, Montréal 2007.
- Miccichè A., *La sinodalidad en la Iglesia*, „Ius Canonicum” 62(2022), nr 123, s. 317-356.
- Peña C., *Sinodalidad y laicado. Corresponsabilidad y participación de los laicos en la vocación sinodal de la Iglesia*, „Ius Canonicum” 59(2019), nr 118, s. 731-765.
- Renken J., *Synodality: a constitutive element of the Church. Reflections on pope Francis and synodality*, „Studia Canonica” 52(2018), nr 1, s. 5-44.

- Sánchez-Gil A.S., *Comentario al c. 537*, w: *Commentario exegético al Código de derecho canónico*, vol. II/2, red. Á. Marzoa, J. Miras, R. Rodríguez-Ocaña, Pamplona 2002, s. 1293-1295.
- Santos M.A., *Sinodalidad*, w: *Diccionario General de Derecho Canónico*, t. VII, red. J. Otaduy, A. Viana, J. Sedano, Pamplona 2012, s. 341-345.
- Sitarz M., *Kolegium biskupów*, w: *Leksykon prawa kanonicznego*, red. tenże, Lublin 2019, kol. 1245-1253.
- Sitarz M., *Synodalność*, w: *Leksykon prawa kanonicznego*, red. tenże, Lublin 2019, kol. 2698.
- Sobański R., *Nauki podstawowe prawa kanonicznego. Teoria prawa kanonicznego*, Warszawa 2001.